

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

e-ISSN 2667-6710

Haziran / June 2024, 22: 545-573

**Âlûsî'nin Neşvetü'ş-Şemûl fi's-Seferi ilâ İslâmbûl ve Neşvetu'l-Mudâm
fi'l-'Avdi ilâ Medîneti's-Selâm Seyahatnâmelerinde Amasya**

Hatice ARSLAN SÖZÜDOĞRU

Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı

Associate Professor, İstanbul University, Faculty of Theology,

Department of Arabic Language and Rhetoric

İstanbul, Turkey

hatice.sozudogru@istanbul.edu.tr

orcid.org/0000-0003-2685-7451

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Geliş Tarihi / Received: 22 Şubat / January 2024

Kabul Tarihi / Accepted: 13 Haziran/ June 2024

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2024

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Haziran / June

Sayı / Issue: 22 **Sayfa /Page:** 545-573.

Atıf / Cite as: Arslan Sözüdoğru, Hatice. “Âlûsî'nin Neşvetü'ş-Şemûl fi's-Seferi ilâ İslâmbûl ve Neşvetu'l-Mudâm fi'l-'Avdi ilâ Medîneti's-Selâm Seyahatnâmelerinde Amasya [Amasya in Âlûsî's travelogues *Nashwat al-shamûl fi al-safar ilâ Islâmbûl* and *Nashwat al-mudâm fi al-'avd ilâ Madînat al-salâm*]. *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 22 (June 2024): 545-573.

<https://doi.org/10.18498/amailad.1441700>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı ve Lisans / Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Amasya in Âlûsî's travelogues *Nashwat al-shamûl fî al-safar ilâ Islâmbûl* and *Nashwat al-mudâm fî al-'avd ilâ Madînat al-salâm*

Abstract

Throughout history, travelogues have reached us as works that record the places visited. These works, which bring different geographies, climates, structures, and people closer to the reader, are known as 'rihle' in Arabic literature. In this literature, particularly the travelogue of Ibn Battuta (d. 1377), who came to Anatolia, stands out. In Turkish literature, Evliya Çelebi (d. 1685?) is among the most famous travelers. Another prominent figure in the literature of rihle is the commentator, jurist, writer, and poet Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî (d. 1854). Long after these two travelers, in the 19th century, Âlûsî wrote two travelogues based on his observations of Anatolia, including his journey to and from Istanbul: 'Neşvetü'ş-şemûl fi's-seferi ilâ İslâmbûl' and 'Neşvetü'l-mudâm fi'l-'avdi ilâ Medîneti's-selâm'. In fact, Âlûsî traveled to Istanbul with the desire to clear his name of the accusations he had faced and to present his commentary. Âlûsî described the cities he passed through on his way to Istanbul, providing literary information about each city's natural beauty, climate, and scholars in an elegant style. Presenting separate snapshots from each city he visited, Âlûsî meticulously wrote about the hardships he faced and the beauties he experienced and saw along the way, painting a vivid picture of the landscape of that time for his readers. In his travelogue, written in a literary style using the arts of simile, metaphor, and irony, he incorporated quotations from the Quran, Arabic proverbs, and verses from poets of Arabic literature. Providing detailed information about the people he met, Âlûsî did not shy away from addressing their moral character in his travelogue. However, he spoke very little about the people he traveled with, focusing more on the new acquaintances he made and the things he observed. In the cities he visited, he tried to present the genealogies and scholarly backgrounds of some scholars and statesmen he encountered. He also conveyed what he had heard about them. By including the concept of time, he specified the days and hours he arrived at and departed from the cities. Including elements that provide seasonal clues, such as the harvest time, also falls within this context. It is understood that Âlûsî occasionally made comparisons, comparing the structures and people he saw in previously visited cities with those he newly encountered. One of the prominent aspects of his narration is his mention of his own knowledge, worth, and the value of his commentary, Rûhu'l-

me'ânî. Additionally, he rarely found anyone easily praiseworthy. In his narration, Âlûsî also includes numerical information about the cities. Specifying the numbers of structures such as houses, madrasas, mosques, and baths in the city is important as it provides an idea about the population of that time. Details such as whether the structures were solid and their views were also included in his narration. He also focused on the fruits and vegetables grown in the city, as well as the presence of vineyards, gardens, and streams. On his way to Istanbul, Âlûsî first stayed at a historical inn on the Tokat road outside the city when he arrived in Amasya after a long journey. He did not like Ezine Pazar very much, complaining about the small size of its houses. Upon arriving in the center of Amasya, he first mentioned the river dividing the city, then the mountain and the number of buildings in the city. Afterwards, he met with the city's notables, was invited, and finally, when leaving the city, he stayed at an inn on the road. On his return from Istanbul, Âlûsî reached the road to Amasya in cold weather and mentioned meeting Ahmed Ağa and his invitation during the search for a new inn. However, they did not need to stay at the inn afterwards, as they were invited by es-Seyyid Ahmed Efendi. He talked about the people he met at Ahmed Efendi's house and, before departing the next day, saw that Ahmed Ağa regretted his previous dinner invitation when they met to say goodbye. Âlûsî asked Ahmed Efendi about Amasya and gathered information about Amasya and its scholars. Then he provided information about Mount Amasya and the geographical location of the city, and lastly wrote that they stopped by the Ezine Pazar Inn on their way out of Amasya. This study addresses the life of the notable 19th-century scholar and commentator Âlûsî, his travelogues, and his detailed descriptions of the city of Amasya more extensively than some other cities. The aim is to convey to the present day and translate into our language his observations and accounts of Amasya's scholars, state officials, and structures that he included in his work.

Keywords: Arabic Language, Abû al-Sanâ Şihâb al-Dîn Mahmûd al-Âlûsî, Travelogue, *Nashwat al-shamûl fî al-safar ilâ Islâmbûl*, *Nashwat al-mudâm fî al-'avd ilâ Madînat al-salâm*, Amasya.

Âlûsî'nin Neşvetü'ş-Şemûl fî's-Seferi ilâ Islâmbûl ve Neşvetü'l-Mudâm fî'l-'Avdi ilâ Medîneti's-Selâm Seyahatnâmelerinde Amasya

Öz

Seyahatnâmeler tarih boyunca, gezilen yerlerin kaydedildiği eserler olarak günümüze intikal etmiştir. Okuyucusuna farklı coğrafyaları, iklimleri, yapıları ve

insanları yaklaştıran bu eserler Arap edebiyatında *rihle* olarak bilinmektedir. Bu edebiyat içerisinde özellikle Anadolu'ya gelen İbn Battûta'nın (öl. 1377) seyahatnâmesi öne çıkmaktadır. Türk edebiyatında da Evliya Çelebi (öl. 1685?) en maruf seyyahlardandır. Rihle edebiyatı içerisinde öne çıkan isimlerden biri de müfessir, fakih, edip ve şair Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî'dir (öl. 1854). Âlûsî bu iki seyyahattan çok sonra 19. yüzyılda Anadolu'yu kapsayan ve İstanbul'a gidiş ve dönüş yolundaki gözlemlerinden oluşan *Neşvetü'ş-şemûl fi's-seferi ilâ İslâmbûl* ile *Neşvetü'l-müdâm fi'l-'avdi ilâ Medîneti's-selâm* adlı iki seyahatname kaleme almıştır. Aslında Âlûsî İstanbul'a gidip, uğradığı iftiradan temize çıkmak ve tefsirini sunmak arzusuyla seyahat etmiştir. Âlûsî İstanbul'a varmak için geçtiği yol üzerinde uğradığı şehirlerden bahsedip, her şehrin doğal güzelliği, iklimi ve âlimleriyle ilgili edebi bir üslupla bilgi vermiştir. Her uğradığı şehirden ayrı kesitler sunan Âlûsî, yol boyunca yaşadığı meşakkati, tattığı ve gördüğü güzellikleri tek tek yazarak okuyucusuna o günün manzarasını müşahhas bir şekilde resmetmiştir. Bunu, teşbih, istiâre, kinaye sanatlarını kullanarak edebi bir dille yazdığı seyahatnâmesinde Kur'an'dan, Arap atasözlerinden iktibasta ve Arap edebiyatı şairlerinin beyitlerinden istişhâdda bulunarak yapmıştır. Tanıştığı kişiler hakkında ayrıntılı bilgi veren Âlûsî, onların ahlaki durumunu da seyahatnâmesinde konu edinmekten geri durmamıştır. Ancak birlikte yolculuk ettiği kimselerden çok az bahsetmiş, daha çok yeni tanıştığı kişileri ve gördüklerini ön plana çıkarmıştır. Gittiği şehirlerde karşılaştığı bazı âlimlerle devlet adamlarının biyografilerine dair daha çok nesepleri ile ilmi birikimlerini serdetmeye çalışmıştır. Aynı zamanda onlarla ilgili duyduklarını da nakletmiştir. Zaman mefhumuna yer verip şehirlere hangi gün ve saatte ulaştığını ve ayrıldığını ifade etmiştir. Hasat zamanı gibi mevsimle ilgili bazı ipuçları içeren ögelere yer vermesi de bu minvaldedir. Yer yer kıyaslama yaptığı, daha önce uğradığı bir şehirde gördükleri yapıları, insanları yeni gördükleriyle kıyaslamasından anlaşılmaktadır. Anlatımında öne çıkan hususlardan biri de kendi ilminden, değerinden ve tefsiri *Rûhu'l-me'ânî*'nin değerinden bahsetmesidir. Aynı zamanda kimseyi kolay kolay beğenmemesidir. Âlûsî anlatımında şehirlerle ilgili sayısal bilgilere de yer vermektedir. Şehirde yer alan ev, medrese, cami, hamam gibi yapılar hakkında sayı belirtmesi, o günkü nüfusu hususunda bir fikir sunması açısından önemlidir. Yapıların muhkem olup olmadığı, manzaraları gibi ayrıntı da anlatımında yer almıştır. Şehirde yetişen meyve – sebze de ayrıca konu edinip, bağ bahçenin, akarsuyun oluşunu da

dikkatlere sunmuştur. Âlûsî İstanbul'a gidiş yolunda uzun bir yolculuktan sonra vardığı Amasya'da ilk önce şehrin dışında Tokat yolu üzerindeki tarihi handa konaklamıştır. Ezine Pazar'ı çok beğenmemiş, evlerinin küçük olmasından yakınmıştır. Amasya şehir merkezine vardığında önce şehri ikiye ayıran nehri, sonra dağı ve şehirdeki yapılarının sayısını vermiştir. Sonra şehrin ileri gelenleri ile görüşüp, davet edilmiş ve son olarak da şehirden ayrılırken yoldaki bir handa konaklamıştır. İstanbul dönüşünde ise soğuk bir havada Amasya yoluna ulaşmış, yeni bir han arayışı esnasında tanıştıkları Ahmed Ağa ve onun davetinden bahsetmiştir. Ancak sonrasında handa kalmalarına gerek kalmamış, zira es-Seyyid Ahmed Efendî tarafından davet edilmiştir. Onun evinde tanıştıkları kimselerden bahsetmiş, ertesi gün yola çıkmadan vedalaşmak için görüştükleri Ahmed Ağa'nın daha önce verdiği yemek davetinden pişman olduğunu görmüştür. Ahmed Efendî'ye Amasya'yı sormuş, Amasya ve âlimleri hakkında bilgi almıştır. Sonra Amasya dağı ile şehrin coğrafi konumu hakkında bilgi verip, son olarak da Amasya'nın çıkışında Ezine Pazar Hanı'na uğradıklarını yazmıştır. Bu çalışmayla 19. yüzyılın önemli âlimlerinden müfessir Âlûsî'nin hayatı, seyahatnâmeleriyle ilgili çalışmalar ve bazı şehirlere göre daha uzun yer verdiği Amasya şehri ile ilgili anlatımı başlıklar halinde ele alınmış olup, müşahede edip eserinde yer verdiği Amasya ulemâsı, devlet erkânı ve yapıları ile ilgili anlatımının günümüze intikali ve dilimize aktarımı amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî, Seyahatnâme, Neşvetü's-şemûl fi's-seferi ilâ Islâmbûl, Neşvetü'l-mudâm fi'l-'avdi ilâ Medîneti's-selâm, Amasya.

Giriş

Tarihin farklı dönemlerinde çeşitli sebeplerle yolculuklar yapılmış ve yapılan yolculuk "Seyahatnâme" olarak kayıt altına alınmıştır. Bazı seyyahlar Anadolu'yu dolaşıp gördüklerini seyahatnâmelerine yazmıştır. Seyyahların yol güzergâhında uğradıkları yerler hakkında eserleri yoluyla bilgi sahibi olabilmekteyiz. Yolculuklarını günümüze kadar aktarabilen seyyahlar ya da gezginlerin ortaya koydukları ürünleri olan ve bir tür olarak gelişen seyahatnâme Arap edebiyatında *Edebu'r-rihle* olarak

bilinmektedir.¹ *Edebu'r-rihle* yazarları arasında öne çıkan seyyahlardan birisi 14. yüzyılda yaşamış olan İbn Battûta² (öl. 1377), 27 yıl boyunca çeşitli bölgelere gitmiş, Anadolu'ya uğramış, birçok şehri gezmiş ve gördüklerini *Tuhfetü'n-nüzzâr fi ğarâibi'l-emsâr ve 'acâibi'l-esfâr* kitabında toplamıştır.³

Türk edebiyatında seyyah olarak öne çıkan en maruf simalardan biri olan Evliya Çelebi (öl. 1685?) İbn Battûta'dan üç yüz yıl kadar sonra yaşamış ve seyahatine İstanbul'dan başlayıp, Doğu'da ve Batı'da pek çok ülke, şehre ve köye gidip, Amasya'nın⁴ yanı sıra Anadolu'da gördüğü birçok şehri *Seyahatnâme* adıyla meşhur on ciltlik *Târîh-i Seyyâh Evliyâ Efendi* kitabında toplamıştır. Eserinin ilk cildini İstanbul'a tahsis eden müellif, son cildini de Mısır'a ayırmıştır.⁵

Bu iki seyyahtan çok sonra 19. yüzyılda Anadolu'ya gelen *Rûhu'l-me'ânî* müfessiri, fakih, edip ve şair olan Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî (1802-1854)⁶ de Anadolu'yu kapsayan seyahatnameler kaleme almıştır. Âlûsî diğer seyyahlardan farklı olarak, seyahat etmek ve seyahatnâme yazmaktan ziyade İstanbul'a, yani Osmanlı payitahtına gidip uzun yıllar sürdürdüğü Bağdat müftülüğü görevinden azledilmesi

¹ Hüseyin Yazıcı, "Seyahatnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/9; Ahmet Gemi, "Arap Edebiyatında Seyahatnâme/Rihle Türü Bağlamında Meşhur Arap Seyyahların Gözüyle Mardin", *Doğu Araştırmaları Dergisi* 16/2 (2016), 40-45.

² A. Sait Aykut, "İbn Battûta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/361-368.

³ Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm et-Tancî İbn Battûta, *Tuhfetü'n-nüzzâr fi ğarâibi'l-emsâr ve 'acâibi'l-esfâr*, thk. Dervîş el-Cuveydî, (Beirut: Mektebetü'l-Asriyye, 1433/2012), 1/256-289.

⁴ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa – Bolu – Trabzon – Erzurum – Azerbaycan – Kafkasya – Kırım - Girit*, haz. Yücel Dağlı – Seyit Ali Kahraman, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 2/1.

⁵ Nuran Tezcan, "Seyahatnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/16-19.

⁶ Muhammed Mehdî el-Basîr, *Nahdatu'l-İrâki'l-edebiyeye fi'l-karni't-tâsî' aşer* (Bağdad: Matba'atu'l-Meârif, 1365/1946), 219-226; Muhammed Eroğlu, "Âlûsî, Şehabeddin Mahmûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/550-551.

sebebiyle uğradığı haksızlığı ve iftirayı dile getirip yeni yazdığı tefsiri *Rûhu'l-me'ânî*'yi Sultan Abdülmecid'e sunmak istemiştir.⁷ Gidiş yolu boyunca yaşadıklarını, oğlu Bahâeddîn Abdullah için, -başkası tarafından farklı anlatılıp huzuru kaçmasın diye- yazdığını ifade etmiştir.⁸ Gecikmemek için dönüş yolunu beklemeden İstanbul'dan oğluna *Neşvetü'ş-şemûl fi's-seferi ilâ Islâmbûl*'u göndermiştir.

Âlûsî 1851 yılında Bağdat'tan İstanbul'a gitmek için Musul, Kerkük, Erbil, Cizre/Şırnak, Diyarbakır, Mardin, Erzurum, Sivas, Tokat ve Amasya'dan Samsun'a geçip orada vapura binmiş ve İstanbul'a ulaşmıştır.⁹ İstanbul'dan dönüşte benzer bir güzergâhı takip etmiş, ancak Samsun yerine önce Sinop'a, Sinop'tan tekrar vapurla Samsun'a geçip, oradan itibaren Amasya, Tokat, Sivas, Harput/Elazığ, Diyarbakır, Mardin, Musul, Erbil, Kerkük yoluyla Bağdat'a ulaşmıştır. Her iki yolculuğunda gittiği ve konakladığı şehir ve köyleri *Neşvetü'ş-şemûl fi's-seferi ilâ Islâmbûl* (1268/1851-52)¹⁰ ile *Neşvetü'l-müdâm fi'l-'avdi ilâ Medîneti's-selâm*¹¹ (27 Cemaziyelevvel 1269/ 8 Mart 1853)¹² adlı iki seyahatnamede toplamıştır. Bağdat'a döndükten sonra 1269/1852 yılında yazdığı *Kitâbu Ğarâibi'l-iğtirâb ve nüzheti'l-elbâb fi'z-zehâbi ve'l-ikâmeti ve'l-iyâb*'ın isminden yola çıkarak seyahatnâmesi olduğu düşünülebilir, ancak kendi hayatını, hocalarının, dostlarının ve yolculuğu boyunca tanıştığı devlet adamlarının hayatları ile ilgili kaleme aldığı eseridir.¹³ Zira yolculuğunu

⁷ Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Neşvetü'ş-şemûl fi's-seferi ilâ Islâmbûl*, thk. Heysem Serhân, (Ürdün: Dâru'l-Fâris, 2019), 56; Eroğlu, "Âlûsî, Şehabeddin Mahmûd", 2/550; İbrahim Şaban, "Ebu's-Senâ' el-Âlûsî'nin İstanbul Seyahati ve İzlenimleri", *Şarkiyat Mecmuası*, 19 (2011-2) 76; Süheyl Sapan, "İraklı Alim Mahmut el-Alusi'nin Hatıralarında İstanbul", *İBB Osmanlı İstanbulu IV. Uluslararası İstanbul Sempozyumu, Bildiriler*, ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2016), 51.

⁸ Âlûsî, *Neşvetü'ş-şemûl fi's-seferi ilâ Islâmbûl*, 55-56.

⁹ İstanbul'a ulaşması ile ilgili bk. Âlûsî, *Neşvetü'ş-şemûl fi's-seferi ilâ Islâmbûl*, 129.

¹⁰ Âlûsî, *Neşvetü'ş-şemûl fi's-seferi ilâ Islâmbûl*, 145.

¹¹ Eserin kapağında ismi *Neşvetü'l-müdâm fi'l-'avdi ilâ Medîneti's-selâm* şeklinde yazsa da içinde *Neşvetü'l-müdâm fi'l-'avdi ilâ Dâri's-selâm* şeklinde farklı yazılmıştır. bk. Âlûsî, *Neşvetü'l-müdâm fi'l-'avdi ilâ Medîneti's-selâm*, 147.

¹² Âlûsî, *Neşvetü'l-müdâm fi'l-'avdi ilâ Medîneti's-selâm*, 341.

¹³ Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Kitâbu Ğarâibi'l-iğtirâb ve nüzheti'l-elbâb fi'z-zehâbi ve'l-ikâmeti ve'l-iyâb*, (Bağdâd: Matba'atu's-Şâbender, 1327/1909).

anlatmayıp, bahsedildiği gibi seyahatnâme dışında, kendi hayatı, dostları ve İstanbul'da Osmanlı devlet ricâli ve ulemâsı ile ilgili görüşmelerini, yazışmalarını ve şiirlerini içermektedir. Ancak bunlar ayrı çalışmalara konu olacak değerdedir.¹⁴

Bu çalışmada Âlûsî'nin kısaca hayatı verilip seyahatnâmeleri ile ilgili Türkiye'de yapılan çalışmalar incelendikten sonra, diğer şehirlerle kıyaslandığında uzun ele aldığı, iki seyahatnâmesindeki Amasya şehrine dair anlatıları değerlendirilecektir. Zira daha önce Amasya ile ilgili bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Amasya, Âlûsî'nin İstanbul'a gidiş yolunda uğradığı ve Samsun'da deniz yolculuğuna başlamadan önce konakladığı şehirlerden biridir. Aynı şekilde Âlûsî dönüş yolunda gemiden indikten sonra Samsun'un Kavak¹⁵ ilçesinin ardından Amasya'da konaklamıştır. Burada esas alınan yöntem ise, her iki seyahatte anlatılanın Türkçeye çevrilip, başta anlatımın kısa bir özetinin verilmesi ve sonrasında içeriği yansıtan başlıklar konulup paragraflar halinde yolculuğun anlatılmasıdır. Bu çalışma için, eserin yeniden tahkik edilip dipnotlarla düzenlenen, gidiş ve dönüş yolculuğunu ele alan 2019 yılındaki baskısı tercih edilmiştir.

Söz konusu seyahatnâmelerinin ilgili kısmında yer alan edebi sanatlar başka bir çalışmada verileceğinden burada ayrıca yazılmayacaktır.

1. Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî

1802 yılında Bağdat'ta doğan Âlûsî, genç yaşta ders verecek bir seviyeye gelmesini ilim ehli bir aileden gelmesine ve icazet aldığı hocalarına borçlu olduğu bilinmektedir.¹⁶ Yine otuz yaşında Bağdat Hanefî müftüsü olması da bu birikimin sonucunda gerçekleşmiştir. Ancak

¹⁴ Âlûsî, *Kitâbu Ğarâibi'l-iğtirâb ve nüzheti'l-elbâb fi'z-zehâbi ve'l-ikâmeti ve'l-iyâb*.

¹⁵ Eserde Kavak yerine Fevak yazılmıştır. Kavak eserde köy olarak geçmekte, günümüzde Samsun'un bir ilçesidir. Kaf harfinin bir noktasının düşmesi ile sehven bu şekilde yazıldığı izlenimi vermektedir. bk. Âlûsî, *Neşvetü'ş-şemûl fi seferi ilâ İslâmbul*, 120. Daha önce seyahatname ile ilgili yapılan çalışmalarda da bu tür hataların maalesef tashih edilmediği görülmektedir. Bazı yer isimleri hatalı yer almaktadır.

¹⁶ Hocaları için bk. Âlûsî, *Kitâbu Ğarâibi'l-iğtirâb ve nüzheti'l-elbâb fi'z-zehâbi ve'l-ikâmeti ve'l-iyâb*, 5-20.

on beş sene sürdürdüğü müftülük görevinden azledilmiştir. Azledilmesinden sonra tamamladığı tefsiri *Rûhu'l-me'ânî*'yi yanına alıp İstanbul'a gitmek üzere Cemaziyelevvel 1267/ Mart 1851 yılında yolculuğa çıkmıştır.¹⁷ İstanbul ikameti dâhil yolculuğunun toplamı 21 ay süren¹⁸ Âlûsî, bu sürenin sekiz ayını meşakkatle dolu iki yolculukla geçirip, dönüş yolunda hastalanmıştır. 5 Rabiulevvel 1269/ 17 Aralık 1852 tarihinde Bağdat'a ulaşmıştır.¹⁹ Ancak çok geçmeden 1854 yılında vefat etmiştir.²⁰

Yirmiden fazla eseri olan Âlûsî çeşitli ilmî ve edebî eserler kaleme almış, tefsiri *Rûhu'l-me'ânî* ile meşhur olmuştur.²¹ Edebi eserlerinden ikisi²², çıktığı İstanbul yolculuğunun semeresi olan *Neşvetü's-şemûl fi's-seferi ilâ Islâmbûl'u* ile Bağdat'a dönüşü olan *Neşvetü'l-müdâm fi'l-'avdi ilâ Medîneti's-selâm*'dır.

Maruf bir şahsiyet olduğu için Âlûsî'nin hayatı ile ilgili daha fazla ayrıntıya yer verilmemiştir.

2. Âlûsî'nin Seyahatnâmeleri

Âlûsî'nin İstanbul'a gidiş yolculuğunu anlattığı *Neşvetü's-şemûl fi's-seferi ilâ Islâmbûl* ile İstanbul'dan dönüş yolculuğunu anlattığı *Neşvetü'l-müdâm fi'l-'avdi ilâ Medîneti's-selâm* adlı seyahatnâmeleri²³ bir cilt içerisinde Heysem Serhân tarafından tahkik edilerek 2019 Ürdün'de Dârû'l-Fâris yayınevinde neşredilmiştir. Eser *Câizetu İbn Battûta el-Edebu'l-Cuğrâfî*'ye (İbn Battûta Coğrafya edebiyatı ödülüne) layık görülmüştür. Bu seyahatnâmelerle ilgili Türkiye'de *Bağdat'ta Rihle Edebiyatı (el-Âlûsî Örneği)* adında Arapça bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.²⁴ Âlûsî'nin hayatı ile Rihle edebiyatını konu edinen tezde edebi sanatlara da birkaç

¹⁷ Âlûsî, *Kitâbu Ğarâibi'l-iğtirâb ve nüzheti'l-elbâb fi'z-zehâbi ve'l-ikâmeti ve'l-iyâb*, 2.

¹⁸ el-Basîr, *Nahdatu'l-Irâki'l-edebiyeye fi'l-karni't-tâsî' aşer*, 225.

¹⁹ Bk. Âlûsî, *Kitâbu Ğarâibi'l-iğtirâb ve Nüzheti'l-elbâb fi'z-zehâbi ve'l-ikâmeti ve'l-iyâb*, 441.

²⁰ Bk. el-Basîr, *Nahdatu'l-Irâki'l-edebiyeye fi'l-karni't-tâsî' aşer*, 219-226; Eroğlu, "Âlûsî, Şehabeddin Mahmûd", 2/551; Sapan, "Iraklı Alim Mahmut el-Alusi'nin Hatıralarında İstanbul", 48-50.

²¹ Eroğlu, "Âlûsî, Şehabeddin Mahmûd", 2/551.

²² Eserleri için bk. el-Basîr, *Nahdatu'l-Irâki'l-edebiyeye fi'l-karni't-tâsî' aşer*, 227-230.

²³ Basîr, *Nahdatu'l-Irâki'l-edebiyeye fi'l-karni't-tâsî' aşer*, 235-236.

²⁴ el-Hamadani, *Bağdat'ta Rihle Edebiyatı (el-Âlûsî Örneği)* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

örnek sunulmuştur. Âlûsî'nin seyahatnâmelerinin Türk kültürü açısından önemli olduğunu vurgulayan Bilal Kemikli seyahatnamelerin sadece ismini verip, eserlerle ilgili ayrıntı vermemiştir.²⁵ İbrahim Şaban, Âlûsî'nin seyahatnâmelerinden ve İstanbul'a gidiş yolunda uğradığı şehirlerden bahseder, ancak Samsun'dan önce uğradığı Amasya şehrine değinmeyip Tokat'tan sonra Samsun'a geçtiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte İstanbul'a gemi yolculuğunu ve İstanbul ile ilgili gözlemlerini ayrıntılı vermiştir.²⁶ Süheyl Sapan, Âlûsî'nin biyografisinin yanı sıra seyahatnâmelerinden ve diğer eserlerinden İstanbul'la ilgili hatıratını esas almıştır.²⁷ Ahmet Gemi ise Mardin şehri hakkındaki çalışmasında, diğer iki seyahatnâme ile birlikte Âlûsî'nin *Neşvetü'ş-Şemûl fi's-seferi ilâ İslâmbûl* eserinden istifade etmiştir.²⁸ Haşim Özdaş ise Âlûsî'nin Diyarbakır yolculuğunu ele almıştır. Çalışma Diyarbakır âlimleri ile medreselerini, şehir ve yapılarını konu edinmektedir. Ancak her iki çalışmada da Âlûsî'nin Amasya'dan geçtiğine dair bir malumat yer almaz.²⁹

3. Âlûsî'nin Seyahatnâmesinde Öne Çıkan Hususlar

Her seyahatnâmede olduğu gibi, Âlûsî'nin de seyahatnâmesi geçtiği yerlerle ilgili çok yönlü pek çok bilgiyi içermektedir. Dolayısıyla birçok alana hitap eden bir eser ortaya koymuştur. Bu bilgileri eserini doldurmak için rastgele seçmediği, bilakis cümlelerini oluşturmak için kelimeleri özenle yerleştirdiği izlenimi vermektedir. Zira eserde ilk göze çarpan, dönemin secili anlatımı ve bolca cinas sanatının kullanılmasıdır. Son derece zengin bir anlatımı olan eser, müellifin müfessir olmasının izlerini de taşımaktadır. Zira iktibasta Kur'an ayetlerinden alıntılarının çok olduğu görülmektedir. Kinayeli bir üslubun yanı sıra çokça teşbih ve istiâre

²⁵ Bilal Kemikli, "Bağdatlı Türk Şairleri ve Şahabeddin el-Alûsî", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi İkinci Orta Doğu Semineri*, Elazığ, 27-29 Mayıs 2004, 391.

²⁶ Şaban, "Ebu's-Senâ' el-Âlûsî'nin İstanbul Seyahati ve İzlenimleri", 77-89.

²⁷ Sapan, "Iraklı Alim Mahmut el-Alusi'nin Hatıralarında İstanbul", 47-62.

²⁸ Bk. Gemi, "Arap Edebiyatında Seyahatnâme/Rihle Türü Bağlamında Meşhur Arap Seyyahların Gözüyle Mardin", 52-53.

²⁹ bk. Haşim Özdaş, "Alûsî'nin Seyahatinde Diyarbakır", *Kadim Hikmet Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (Kasım 2019), 28-40.

sanatını kullandığı dikkat çekmektedir.³⁰ Aynı zamanda Arap atasözlerinden [meşel/emşâl] de alıntı yapan müellif, kimi yerde duygularını ifade etmek, kimi yerde de istiḥâd için Arap edebiyatı şairlerinden beyitler vermektedir. Bununla birlikte dili sade ve açıktır.

İçerik olarak ise, İstanbul'a varmak için geçtiği yol üzerinde uğradığı şehirlerden bahsedip, her şehrin doğal güzelliği, iklimi ve âlimleriyle ilgili edebi bir üslupla bilgi vermiştir. Her uğradığı şehirden ayrı kesitler sunan Âlûsî, yol boyunca yaşadığı meşakkati, tattığı ve gördüğü güzellikleri tek tek yazarak okuyucusuna o günün manzarasını müşahhas bir şekilde resmetmiştir.

Tanıştığı kişiler hakkında ayrıntılı bilgi veren Âlûsî, onların ahlaki durumunu da seyahatnâmesinde konu edinmekten geri durmamıştır.³¹ Ancak birlikte yolculuk ettiği kimselerden çok az bahsetmiş, daha çok yeni tanıştığı kişileri ve gördüklerini ön plana çıkarmıştır.³²

Gittiği şehirlerde karşılaştığı bazı âlimlerle devlet adamlarının biyografilerine dair daha çok nesepleri ile ilmi birikimlerini serdetmeye çalışmıştır. Aynı zamanda onlarla ilgili duyduklarını da nakletmiştir.³³

Zaman mefhumuna yer verip şehirlere hangi gün ve saatte ulaştığını ve ayrıldığını ifade etmiştir.³⁴ Hasat zamanı gibi mevsimle ilgili³⁵ bazı ipuçları içeren ögelere yer vermesi de bu minvaldedir.

Yer yer kıyaslama yaptığı, daha önce uğradığı bir şehirde gördükleri yapıları, insanları yeni gördükleriyle kıyaslamasından³⁶ anlaşılmaktadır.

³⁰ Belagâta kullandığı edebi sanatlar için bk. Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2021).

³¹ Âlûsî'nin tanıştığı maruf şahsiyetlerden birisi de Mardin'de Şeyh Hamid'dir. Hakkında yazdığı Neseb Manzumesi için bk. Cemal Abdullah Aydın, "Bağdat Müftüsü Mahmud Âlûsî'ye (d. 1802-ö. 1854) Ait Bir Neseb Manzumesi", *Şarkiyat Mecmuası*. 16 (Kasım 2011), 1-16.

³² Âlûsî, *Neşvetü's-şemûl fî's-seferi ilâ Islâmbûl*, 117-118, 166-167.

³³ Âlûsî, *Neşvetü's-şemûl fî's-seferi ilâ Islâmbûl*, 116-118.

³⁴ Âlûsî, *Neşvetü's-şemûl fî's-seferi ilâ Islâmbûl*, 114, 163.

³⁵ Âlûsî, *Neşvetü's-şemûl fî's-seferi ilâ Islâmbûl*, 113.

³⁶ Âlûsî'nin Amasya Sultan Bayezid Camii ile Diyarbakır Ulu Camii'ni kıyaslaması, aynı şekilde Amasya vaizi ile Sivas ve Tokat vaizlerini kıyaslaması için bk. Âlûsî, *Neşvetü's-şemûl fî's-seferi ilâ Islâmbûl*, 116-117.

Anlatımında öne çıkan hususlardan biri de kendi ilminden, değerinden ve tefsiri *Rûhu'l-me'ânî*'nin değerinden bahsetmesidir.³⁷ Aynı zamanda kimseyi kolay kolay beğenmemesidir.

Âlûsî anlatımında şehirlerle ilgili sayısal bilgilere de yer vermektedir. Şehirde yer alan ev, medrese, cami, hamam gibi yapılar hakkında sayı belirtmesi, o günkü nüfusu hususunda bir fikir sunması açısından önemlidir. Yapıların muhkem olup olmadığı, manzaraları gibi ayrıntı da anlatımında yer almaktadır. Şehirde yetişen meyve – sebzeyi de ayrıca konu ediniş, bağ bahçenin, akarsuyun oluşunu da dikkatlere sunmaktadır.³⁸

4. Amasya

Âlûsî'nin Bağdat'tan başlayan yolculuğunun uğrak noktalarından biri de şehzadeler şehri Amasya'dır.³⁹ Coğrafi konumu nedeniyle tarihin her döneminde gözde şehirlerden biri olan Amasya, çoğu eserde farklı yönleriyle övülmüştür. Özellikle doğal güzelliği ve müreffeh hayat şartları öne çıkmıştır. İbn Battûta da 14. yüzyılda Anadolu'da gördükleri yerler arasında şu sözlerle Amasya şehriden bahsetmiştir:

“Amasya şehrine yolculuk yaptık, nehirleri, bahçeleri, ağaçları, meyveleri olan büyük güzel bir şehirdir. Bahçelerini sulayan, nehirlerinin üzerinde dönen değirmenleri vardır. Caddeleri ve çarşıları geniş, hükümdarı da Irak'ın sahibidir.”⁴⁰

İbn Battûta'nın belirttiği geniş çarşılarının oluşu, ticaretin etkin olduğuna işarettir. Aynı zamanda nehrin varlığı, suyun oluşu bereketi de beraberinde getirmektedir. Sulanabilen bağ ve bahçelerde bol mahsul alınabilmekte ve arz edilebilmektedir. Bu anlatılanlardan da zengin bir şehir olduğu anlaşılmaktadır.

³⁷ Âlûsî, *Neşvetü'ş-şemûl fi's-seferi ilâ İslâmbûl*, 116.

³⁸ Âlûsî, *Neşvetü'ş-şemûl fi's-seferi ilâ İslâmbûl*, 114.

³⁹ Karadeniz bölgesinin iç kesiminde yer alan Amasya şehri için bk. İlhan Şahin-Feridun Emecen, “Amasya”, 3/1-4. Gidiş yolunda Amasya için bk. Âlûsî, *Neşvetü'ş-şemûl fi's-seferi ilâ İslâmbûl*, 114-120; Dönüş yolunda Amasya için bk. Âlûsî, *Neşvetü'l-müdâm fi'l-'avdi ilâ Medîneti's-selâm*, 163-169.

⁴⁰ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-nüzzâr fi ğarâibi'l-emsâr ve 'acâibi'l-esfâr*, 1/268.

Evliya Çelebi de 17. yüzyılda uğradığı Amasya⁴¹ şehrinden İbn Battûta'ya göre daha ayrıntılı ve uzun bahsetmiştir. Kalesinin Amâlika kavminden kalma olduğu ile başlayan Evliya Çelebi, 476/1083 yılında Dânişmendoğullarından Sultan Melik Gazi tarafından fethedildiğini yazmıştır. Osmanlılara geçişini anlattıktan sonra kalesinin yapısal özelliklerini ve tamamı bakımlı olan saraylarıyla 600 hane olduğunu belirtmiştir. Sultan sarayları ile diğer saraylarını anlatıp, 240 mihrap olduğunu belirttiği Amasya camileri ile mescit ve medreselerinin isimlerini yazmıştır. Sayı ve isimle bahsettikleri arasında Amasya'nın sıbyan mektepleri, tekkeleri, ziyafet evi ile imaretleri, kervansarayları, hanları, bekâr hanları, hamamları, çarşıları, mahalleleri, şehrin ileri gelenleri, halkın gelirler kaynakları, renkleri, giyecekleri, lehçeleri, kadınları, yiyecekleri, içecekleri, zanaatları yer almaktadır.⁴² Suyunu ve su değirmenlerini Evliya Çelebi de aşağıdaki satırlarla ifade etmiştir:

“... Bu nehir üzerinde Sultan Bayezid-i Velî'nin (---) göz büyük bir köprüsü vardır. Bu acaip ve tuhaf san'atlı bir köprüdür. Bu nehir Amasya'ya güney tarafından gelip nice bin bağları ve bahçeleri sulayıp nice yüz su dolaplarını döndürerek kuzey tarafına akar. Onun için Hama, Adana ve Amasya'nın su dolapları meşhurdur. ... Bu büyük şehir dere ve tepeli büyük nehir kenarına kurulduğundan havası o kadar mutedildir ki iki tarafındaki dağları baştanbaşa bağlardır ve verimli yerlerdir. Bütün evlerinin pencereleri batı ve kuzey tarafına bakar. Kışı katı olmayıp ılımlıdır. ... Tamamı yetmiş adet mesire yerleri vardır.”⁴³

Evliya Çelebi anlatımından 17. yüzyılda Amasya şehrinin ne kadar müreffeh ve zengin olduğu anlaşılmaktadır. Burada sarayları ile ilim yuvalarının çokluğu dikkat çekmektedir. Evliya Çelebi'nin, İbn Battûta'nın ve Âlûsî'nin anlatımında Amasya özelinde su değirmenlerinin ayrı bir yeri vardır.

⁴¹ Bk. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa – Bolu – Trabzon – Erzurum – Azerbaycan – Kafkasya – Kırım - Girit*, 212-223.

⁴² Bk. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa – Bolu – Trabzon – Erzurum – Azerbaycan – Kafkasya – Kırım - Girit*, 212-220.

⁴³ Bk. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa – Bolu – Trabzon – Erzurum – Azerbaycan – Kafkasya – Kırım - Girit*, 215, 220.

Selçuklu ve Osmanlı döneminde önemli ilim merkezlerinden biri olan Amasya'nın dini, sosyal ve kültürel kimliğinin nişanlarından camileri, medreseleri, mektepleri hanları, hamamlarıyla "Bağdâdü'r-Rum, Dârü'l-İzz, Kasrû's-Selâtin" ve G. Perrat'ın ifadesiyle "Anadolu'nun Oxford'u" gibi unvanlarla anıldığı bilinmektedir.⁴⁴ Her yüzyılda büyük âlimlerin yetiştiği Amasya'nın 17. yüzyıl Arap edebiyatı ve âlimlerinden Hızır b. Muhammed el-Amâsî ile ilgili bir çalışma yapan Hüseyin Yazıcı, el-Amâsî'nin hocaları, öğrencileri ve eserleriyle ilgili yazdıklarıyla dönemin ilim çevresi hakkında bilgi vermektedir.⁴⁵ 18. yüzyıl Arap Dili faaliyetlerini ele alan Mehmet Çiftçi:

"Burada kanaatimizce değinilmesi gereken nokta, öğrencilerin temel eserleri memleketlerinde okuduktan sonra Amasya'ya daha ileri düzeyde eğitim almak için geliyor olmalarıdır. Bu durum, Amasya'nın o dönemde tercih edilen bir ilim merkezi olduğuna işaret etmektedir."⁴⁶ demek suretiyle Amasya'daki ilmi teatiyi nazarı itibara almaktadır. Çiftçi, okutulan eserlerden de şu sözlerle bahsetmektedir:

"Amasya'daki bu ilim halkalarında; *Kasîde-i Bürde*, *Mütenebbî Divanı*, Harîrî'nin *Makâmât*'ı, Şenferâ'nın *Lâmiyye*'si ve Zemahşerî'nin *el-Kelimü'n-nevâbiğ*'i gibi Arap Edebiyatı'nın önde gelen klasiklerinin mütalaa edildiği ve diğer yandan arûz ilminin *Hazreciyye* ve *Endelüsiyye* gibi eserler üzerinden okunduğu ve bu ilme dair *Zehratü'l-ârûz* gibi eserlerin telif edildiği müşahede edilmektedir. Aynı şekilde vaz' ilmi de yine bu dönemde üzerinde itina ile durulan ilimlendendir."⁴⁷

⁴⁴ Mehmed Korkud Aydın, "Amasya Medreselerinin Türk İslam Düşüncesinin Gelişmesi Bakımından Önemi", I. *Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi*, ed. Mehmet Akıncı-Gökçe Nur Şafak (Aksaray: 8-10 Ekim 2015), 621; Hüseyin Yazıcı, "XVII. Asır Arap Edebiyatının Kısa Bir Değerlendirilmesi ve Hızır b. Muhammed el-Amâsî", *Nüşa Dergisi* (Yaz 2001), 59.

⁴⁵ Bk. Yazıcı, "XVII. Asır Arap Edebiyatının Kısa Bir Değerlendirilmesi ve Hızır b. Muhammed el-Amâsî", 59-64.

⁴⁶ Mehmet Faruk Çiftçi, "Akifzâde'nin Gözünden 18. Yüzyıl Amasya'sında Arap Diline Dair Faaliyetler", *AİBU İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (2019), 396.

⁴⁷ Çiftçi, "Akifzâde'nin Gözünden 18. Yüzyıl Amasya'sında Arap Diline Dair Faaliyetler", 407.

Bu eserler Amasya'da yetişenlerin o dönemki donanımı hakkında fikir vermekte, aynı zamanda klasik Arapçaya verilen önemi ortaya koymaktadır. Verimli bir ilmi ve kültürel zemine sahip olan Amasya'ya hem gidişte hem de dönüşte uğrayan Âlûsî, Amasya'da yaşadıklarını ve gördüklerini kaydetmiştir.

5. Âlûsî'nin Seyahatnâmesinde Amasya

5.1. Âlûsî'nin Bağdat'tan İstanbul'a gidişi *Neşvetü'ş-şemûl fi's-seferi ilâ Islâmbûl'da Amasya*⁴⁸

Âlûsî, uzun bir yolculuktan sonra vardığı Amasya'da ilk önce şehrin dışında bir handa konaklar ve oradan itibaren gözlemlerini aşağıdaki gibi anlatır. Âlûsî anlatımında edebi bir dil kullanır, çeşitli söz sanatlarının yer aldığı cümlelerle yolculuğunu ifade eder. İlk olarak Amasya girişinde Tokat yolu üzerindeki tarihi handa konaklar. Ezine Pazar'ı çok beğenmez, evlerinin küçük olmasından yakınır. Oradan yol üstünde yer alan Derbend'de bir meşe ağacının gölgesinde mola verir. Amasya şehir merkezine vardığında önce şehri ikiye ayıran nehri, sonra dağını ve şehirdeki yapılarının sayısını verir. Sonra şehrin ileri gelenleri ile görüşür, davet edilir ve son olarak da şehirden ayrılırken yoldaki bir handa konaklar.

5.1.1. Ezine Pazar Hanı

Âlûsî şehre varmadan önce 50 civarında evi olan Ezine Pazar'da⁴⁹ konaklar. Halkı aç ve evleri kafes gibi olduğundan orada bulunan camide gecelediklerini, sadece bir yaşlı ile bir çocuk gördüklerini, onlar dışındakilerin hasat ve kış hazırlığı için çıktıklarını yazar. Gündüz Derbend denilen mekâna gelirler, havasını çok beğenir, orada bir nehir vardır. Bu manzara Âlûsî'nin şu beyitleri hatırlamasına ilham olur:

"تروغ حصاه غانية العذارى فتلمس جانب العقد النظيم"

Onun çakıl taşı bakire güzel kızları ürkütür ve zarif kolyenin yan tarafına dokunur.

"فتحجبها وتأذن للنسيم"

"تصد الشمس ألى واجهتنا"

⁴⁸ Bk. Âlûsî, *Neşvetü'ş-şemûl fi's-seferi ilâ Islâmbûl*, 114-120.

⁴⁹ Ezine Pazar günümüzde Amasya Tokat yolu üzerinde bulunan, Amasya iline bağlı Ezine Pazar köyüdür.

⁵⁰ Eserde her iki beyit Hamdûne el-Endelüsiyye'ye aittir. İlk beytin aslı aşağıdaki gibidir:

Bize dönük olduğu her yerde güneşi engeller ve esintiye izin verir.

Nehrin kıyısına yakın bir kahvehanenin bulunduğunu, daha önce hiç görmediği büyüklükte bir meşe ağacını gördüğünü ifade edip dinlenmek ve öğle yemeği yemek için yanında konakladıklarını anlatır.

5.1.2. Amasya'ya Varış ve Doğal Güzellikleri ile Yapıları

Âlûsî Bağdat'tan İstanbul'a gidiş yolunda Amasya'ya varışını betimleyerek yazar. Şehrin ortasından geçen Yeşilırmak⁵¹ nehri Amasya'yı ikiye ayırır, dağın başında ruhbanlara ait mabetler yer alır. Bir kale ve 6 bin evin yer aldığı şehir güzellik ve zarafette uyum içerisindedir. 50 civarı cami, 12 hamam ile aynı sayıda hana sahiptir. Geniş bahçe ve bostanlarının iki saatlik mesafeye yayıldığını, insanın canının çektiği, gözün hoşnut olduğu her şeyin bulunduğunu ifade eder. Bunlar arasında, şekerden tatlı armudundan bahseder.⁵² Yemesi kolaydır, "kokusu amber ve miske, rengi ise ayrılıkla imtihan olunan âşıkların rengindedir". Bu özelliğiyle birlikte soğandan da ucuz olduğu müellifin dikkatini çeker. Bu bağlarda, saray gibi yapılardan birinde konaklar. Yeşilırmak nehrinin üzerinde üçü ahşap, üçü de taştan muhkem örülmüş altı köprü, bunların üzerinde, "terkedilmiş aşığın iniltisine benzetilen iniltiyle dönen değirmenlerin tahtaları görülür ve gözyaşları gibi süzülür". Amasya'ya varışında "şehri iki sedef kabuğu arasındaki bir vadi"ye benzetir. Ovayı attan inip yürüyerek geçerler ve başlarına bir şey gelmez. Ona göre Ferhat hikâyesi⁵³ Rum diyarında bilinen garip bir hikâye, dağın Ferhat tarafından

"تروغ حصاه حالیه العذارى فتمس جانب العقد العظيم"

Bk. Ahmed b. Muhammed el-Makkarî et-Tilmisânî, *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüsi'rratîb*, thk. İhsan Abbâs, (Beyrut: Dâr Sâdır, 1388/1968), 4/288.

⁵¹ Âlûsî Yeşilırmak yerine Kızılırmak diye kaydetmiştir. Muhtemelen Amasya'ya gelirken ve giderken, Amasya yakınında, Tokat'ta iki nehir birleştiği için Kızılırmak aklında kalmıştır. Bk. Âlûsî, *Neşvetü'ş-şemûl fi's-seferi ilâ İslâmbûl*, 114.

⁵² Amasya günümüzde elması ile meşhurdur. Evliya Çelebi de Amasya'nın meyvelerinden bahsettiğinde 40 çeşit armudunu zikreder, ancak elması olduğundan bahsetmez. bk. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa – Bolu – Trabzon – Erzurum – Azerbaycan – Kafkasya – Kırım - Girit*, 219.

⁵³ Ferhat – Şirin hikâyesinin aslı için bk. Bilge Seyidoğlu, "Ferhat ile Şirin", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 19 (Erzurum 2002), 133-135.

delinmesi ise hayali bir şeydir. Amasya'da çok güzelliklerle karşılaştığını akli hayalinin durduğunu ifade eder.⁵⁴

Sonra ülkesinde neler çektiğini hatırlar ve hüzünlenir. Üzülmesi sebebiyle maiyetindekiler onu kınarlar. O da şu beyti söyler:⁵⁵

"دَعَايِي مِنْ نُجْدٍ فَإِنَّ سِنِينَهُ
لَعِبْنَ بِنَا شَيْبًا، وَشَيْبَتَنَا مُرْدًا"⁵⁶

Yılların ak saçımızla oynadığı, bizi yaşlattığı ve ağarttığı Necd'den beni çağırdı.

Sonra:

"لا أنتهي لا أنتهي لا أرعوي
ما دمتُ في قيد الحياة ولا إذا"⁵⁷

Hayatta olduğum sürece pes etmem, eğilmem, kırılmam ve eğer

5.1.3. Amasya'nın İleri Gelenleri ve Bayezit Camii

Yukarıda bahsedildiği gibi seyahatnâme türü eserlerde şahıslar hakkında biyografik bilgilere de rastlanır.⁵⁸ Âlûsî'nin seyahatnâmesinde yer alan aşağıdaki bazı açıklamaları buna örnektir. Hamdî Paşa, Âlûsî'ye birini gönderip, daha önce Kerkük Valisi olan Amasya Valisi Ömer Paşa'ya gitmek için davet eder, Karahisar eski kadısı Mustafa Efendî'nin evinde görüşmeye karar verilir. Mustafa Efendî'nin evi, hanına bitişiktir ve ev hem nehre hem de değirmenlerden birine nazırdır. Ancak Kadı'yı çok cahil bulur.⁵⁹ Oradan ikindi namazı için Sultan Bayezid Camiine

⁵⁴ Âlûsî, *Neşvetü'ş-şemûl fî's-seferi ilâ Islâmbûl*, 114.

⁵⁵ Âlûsî, *Neşvetü'ş-şemûl fî's-seferi ilâ Islâmbûl*, 115.

⁵⁶ Bu beyit es-Simme b. Abdillâh el-Kuşeyrî'nin (öl. 95/713) divanında şöyle yer almaktadır:

"دَعَايِي مِنْ نُجْدٍ فَإِنَّ سِنِينَهُ
لَعِبْنَ بِنَا شَيْبًا، وَشَيْبَتَنَا مُرْدًا"

Bk. es-Simme b. Abdillâh el-Kuşeyrî, *Hayâtuhu ve Şi'ruhu*, thk: Hâlid Abdurraûf el-Ceber, (Ammân: Dâru'l-Menâhil li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2003), 78.

⁵⁷ Âlûsî, İbn Matrûh'un (öl. 649/1251) divanından şu iki beyti birleştirerek beytini yazmıştır.

"لا أنتهي، لا أرعوي عن حبه
لا أنتهي، فليهد فيه من هدى"

"والله، لا خطر السلو بخاطري
ما دمتُ في قيد الحياة ولا إذا"

Bk. İbn Matrûh, *Dîvân İbn Matrûh*, thk. Huseyn Nassâr (Kahire: Dâru'l-Kutubi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1425/2004), 83-84.

⁵⁸ Âlûsî, *Neşvetü'ş-şemûl fî's-seferi ilâ Islâmbûl*, 114-115.

⁵⁹ Osmanlı döneminde ulemasıyla meşhur olan Amasya'nın Âlûsî tarafından farklı görülmesi şaşırtıcıdır. Çevre illerde dâhil eğitim tahsili için Amasya şehrinin tercih edildiği bilinmektedir. Âlûsî'nin seyahatnamesinin genelinde kadı, müftü ve

giderler. Sultan Bayezid Camiinin tezyinine, etrafında yer alan ağaçlara hayran kalır ve onun gibi bütün güzellikleri toplayan bir camiyi başka yerde görmediğini ifade eder. Havuzunu ve etrafını tasvir eder. Ancak çok incelediğinde Diyarbakır'ın büyük camisinin görüntüde üstünlüğünün olduğunu dile getirir. Orada bulunan muvakkithaneye uğradıklarını ve büyük saygıyla karşılandıklarını, tefsiri *Rûhu'l-me'ânî*'yi görmek istediklerini ve kendisinden önce tefsirinin haberinin ulaştığını fark eder. Onlara birkaç cilt gösterdiğini, fakat "iyi okuyamayanlar içindeki rumuz ve işaretleri nasıl anlasınlar"⁶⁰ der. Bununla birlikte övüp kitabı öptüklerini anlatır. İkinci namazını kılıp vaiz Hasan Efendi b. Kitmîr'in dersine katıldığını, vaizi beğenmediğini, ama Sivas ve Tokat vaizlerinden daha bilgili olduğunu söyler. Sonra Hamdi Paşa'nın babası birinci vezir Seydi Ali Paşa'nın kabrini ziyaret eder.

5.1.4. Amasya Valisi ve Bazı Âlimler

Âlûsî Amasya valisi (Ömer Paşa) ile karşılaşmasında onu çok mağrur görür ve gururundan dolayı güzel edepten nasibinin olmadığını yazar.

"وَقَلَّمَا أُبْصِرْتُ عَيْنَاكَ ذَا لَقَبٍ
إِلَّا وَمَعْنَاهُ فَكَرَّتْ فِي لَقَبِهِ"

Bir lakabına (aile adına) baktığımızda, o lakabın ne anlama geldiğini düşünmeden edemezsiniz.

Kadı'nın hanına döndüğünde kadı hakkında kalbinde kötü hissiyatlar uyanır. Kadı aynı zamanda bitişiğindeki hanı işletmektedir ve Âlûsî orada kalmaktadır.

"مَسَاوٍ لَوْ قُسِمْنَ عَلَى الْعَوَائِي
لَمَا جُهِزْنَ إِلَّا بِالطَّلَاقِ"⁶¹

Eğer baştan çıkarıcı kadınlar arasında bölüştürülselerdi, boşanma dışında hiçbir şekilde donatılamazlardı.

Kadı'nın hain olduğunu fark ettiğini ifade eder. Zira bazı hileler yapmaktadır. Sonra da şu beyti yazar:

müderrislerden hoşlanmadığı ve hoşlarına gitmeyecek şekilde bahsettiği el-Basîr ve Şaban'da ifade edilmiştir. Bk. el-Basîr, 236; Şaban, 76-77.

⁶⁰ Âlûsî, *Neşvetü'ş-Şemûl fi's-seferi ilâ İslâmbûl*, 115.

⁶¹ el-Hatîb et-Tebrîzî, *Şerh Divân Ebi Temmâm*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî), 1414/1994, 360.

"وفي الحيوان يشترك اضطرارًا
أرسطاليس والكلب العثور"⁶²

Bir canlıda Aristo ve vahşi köpek zar zor bir araya gelir.

Şehirde görüşmediği Mehmed Efendi isminde bir müftü ve Ata Efendi isminde bir kadı, kendisini ziyarete gelenler tarafından övülür. Saraya gittiği dönemde âlimlerden bir grup ziyaretine gelir, ancak Âlûsî'yi bulamazlar.

5.1.5. Amasya'dan Ayrılış

Son olarak Amasya'dan ayrılırken konakladıkları Hummar hane yakınındaki handan bahseder. O handayken arkalarından gelen Amasya Kadısı'nın adamları onları hırsızlıkla suçlar, zira Kadı'nın imamesi ve cepkeni kaybolmuştur. Âlûsî de hırsızlık için gelmediklerini, üzerlerini arayabileceklerini Yûsuf Suresi'ndeki hırsızlık olayından iktibasla çok güzel bir şekilde anlatır.⁶³ "Sanki Kadı yiyeceğinin karşılığı olan hesabı ödememi umdu, hâlbuki ben onunla karnımı doldurmadım ve o aldıklarımı da oradan çıkışımda kenefine yığdım, onun ailesine ve hizmetçisine bıraktım", der. Mollalar arasında böyle bir kadı görmediğini, şayet bir gün kadılar övülecekse, onun cimriliğinden dolayı ayrı tutulması gerektiğini ifade eder. Ayrıca Samsun sinekleri gibi, alçakları işledikleri kötülükten menedecek bir uyarıcının olmadığını söyleyip şu beyti yazar:

"كل قوم لهم نذير
خلق السيف للقيم نذيرا"⁶⁴

Her kavmin bir uyarıcısı var. Kılıç da kötüler için bir uyarıcı olarak yaratılmıştır.

5.2. Âlûsî'nin İstanbul'dan Bağdat'a dönüşü Neşvetü'l-müdâm fi'l-'avdi ilâ Medîneti's-selâm'da Amasya⁶⁵

Soğuk bir havada Amasya yoluna ulaştığından, yeni bir han arayışı esnasında tanıştıkları Ahmed Ağa ve onun davetinden bahseder. Ancak sonrasında handa kalmalarına gerek kalmaz, zira es-Seyyid Ahmed

⁶² Bu beyit Abdullatîf b. Hasan el-Câlikî'ye (öl. 1043/1633) bir ilim meclisinde okunmuştur. Bk. el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdî aşer*, 3/17.

⁶³ Âlûsî, *Neşvetü's-şemûl fi's-seferi ilâ Islâmbûl*, 119.

⁶⁴ Âlûsî, *Neşvetü's-şemûl fi's-seferi ilâ Islâmbûl*, 120. Bu beyit Âlûsî'nin torunu Mahmûd Şukrî el-Âlûsî'nin Cemâleddin Kâsımî'ye 1329 yılı Şaban ayı başında yazdığı 23. mektubunda yer almaktadır. bk. *er-Resâilu'l-mutebâdile beyne Cemâliddîn el-Kâsımî ve Mahmûd Şukrî el-Âlûsî*, thk. Muhammed b. Nâsır el-Acmî, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1422/2001), 157.

⁶⁵ Âlûsî, *Neşvetü'l-müdâm fi'l-'avdi ilâ Medîneti's-selâm*, 163-170.

Efendî tarafından davet edilirler. Onun evinde tanıştıkları kimselerden bahseder ve ertesi gün yola çıkmadan vedalaşmak için görüştükleri Ahmed Ağa'nın daha önce verdiği yemek davetinden pişman olduğu görülür. Ahmed Efendî'ye Amasya'yı sorar, Amasya ve âlimleri hakkında bilgi alır. Sonra Amasya dağı ile şehrin coğrafi konumu hakkında bilgi verip, son olarak da Amasya'nın çıkışında Ezine Pazar Hanı'na uğradıklarını yazar.

5.2.1. Dönüş Yolunda Soğuk

Dönüş yolunda Amasya'ya varmadan enfiye kutusunu sabah namazında düşürüp, kaybettiğini sonra fark eder ve 500 dirhem değerindeki kutuya üzülür. 28 Şevval Cumartesi akşamı saat sekizde yolculuğa başlar, soğuktan dolayı daha kalın giyinirler ve neredeyse soğuktan parmak uçları atın yularını tutamayacak durumdadır. Yüksek dağlar arasından gidip, saat gündüz altıda Amasya'ya ulaşırlar.⁶⁶

5.2.2. Yeni Bir Han Arayışı ve Ahmed Ağa

Daha önce konakladığı Kadı'nın hanında yaşadıklarını unutmadığından yolda konaklamak için birine başka bir han yeri sorar. Burada Ahmed Ağa b. Hasan adında biri Âlûsî'nin elini öper ve Bağdat'ta merhum Ali Rıza Paşa'nın hizmetinde bulunduğunu belirtip, aynı zamanda Âlûsî'nin çok ekmeğini yediğini ve ondan iyilik görüp onun verdikleriyle giyindiğini söyler. Bu duydukları karşısında, her ne kadar doğru ya da yalan söylediğinden emin olmasa da Âlûsî sevinir ve ona bir han yeri sorar. (Ahmed Ağa, onu) Daha önce konakladığı Kadı'nın hanı dışında başka bir hana götürür, ancak diğer hanın çok altında bir görünümündedir. Odalarından birinde, iyisini kötüsünü bilmeden konaklar, girer girmez sivrisinek ve tahtakurusu ile karşılaşır. Bunu mizahi bir üslupla anlatıp müşahhaslaştırır. Sanki ikisi elini ve bedenini öpmeye gelmişler gibi, mecburi bir görev yerine getiriyorlarmış gibi, kanının ve bedeninin onlara rızık olduğundan bahseder. Böyle bir şeyin nasıl olabileceğini ve diğer deriler arasında onların beslenmesi için ve içecek olarak nasıl kendisi özel seçilir diye söylenir.⁶⁷

⁶⁶ Âlûsî, *Neşvetü'l-müdâm fi'l-'avdi ilâ Medîneti's-selâm*, 163.

⁶⁷ Âlûsî, *Neşvetü'l-müdâm fi'l-'avdi ilâ Medîneti's-selâm*, 164.

5.2.3. es-Seyyid Ahmed Efendî'nin Evine Davet ve Ahmed Ağa'nın Yemek Daveti

O bu durumdayken (pire ve tahtakurusu ile başı dertteyken) süvarilerin ayak sesleri gelir. Aslında gelişinden kimseyi haberdar etmez. Aynı handa konaklatır korkusuyla Amasya Valisi Ömer Paşa'ya da haber vermez. Şehrin ileri gelenlerine⁶⁸ de yük olmamak için kimseye misafir olmak istemez. İstanbul'dan es-Seyyid Muhammed Efendi b. el-Fâzıl İsmail Efendi eş-Şîrvânî, kardeşi es-Seyyid Ahmed Efendî'ye Âlûsî'nin Amasya'ya geliş vaktini gözetmesini yazar. Âlûsî, Amasya'dan İstanbul'a gidişinde es-Seyyid Ahmed Efendi kendisini uğurlamak için gelir ve dönüşte onun evinde konaklamasını teklif eder. Handa konakladıktan sonra, es-Seyyid Ahmed Efendi onun geldiğini haber alır ve sanki babası dirilmiş gibi süratle gelir. Bu arada Ahmed Ağa yemek hazırlattığını ve kimseye yemek için söz vermemesini söyler. Âlûsî, Ahmet Ağa ile Bağdat'tan bir hukukları olduğu ve ahlakı yüce birisi olduğu için davetini kabul eder. Kendisini almaya gelenlere akşam yemeğine onlarla gitmeyeceğini ve yatsıdan sonra gidebileceğini haber verir.⁶⁹

5.2.4. es-Seyyid Ahmed Efendî'nin Evinde eş-Şeyh Hüseyin el-Kürdî ile Karşılaşma

Daha sonra ilim talebesinden bir grupla es-Seyyid Ahmed Efendi, Âlûsî'yi ve oğlu Abdülbâkî'yi almaya gelir. Onun evinde Mevlâna eş-Şeyh Hâlid en-Nakşibendî'nin hacibi eş-Şeyh Hüseyin el-Kürdî ile ilim talebeleri, getirilen çay, kahve ve meyve ikramını kabul ederler. Sonra kendilerine yatak hazırlanır. Tatlı bir uykuya daldığını⁷⁰, sabah ışıkları etrafı aydınlatınca uyanabildiğini, dikkat edip güneşin elinden sabah namazını kurtardığını yazar. Sonra dostlarını sorup akabinde oğlu Abdülbâkî'yi hana gönderip eşyalarını olduğu yere taşır.⁷¹

⁶⁸ Âlûsî, *Neşvetü'l-müdâm fî'l-'avdi ilâ Medîneti's-selâm*, 164.

⁶⁹ Âlûsî, *Neşvetü'l-müdâm fî'l-'avdi ilâ Medîneti's-selâm*, 165.

⁷⁰ Âlûsî, *Neşvetü'l-müdâm fî'l-'avdi ilâ Medîneti's-selâm*, 165.

⁷¹ Âlûsî, *Neşvetü'l-müdâm fî'l-'avdi ilâ Medîneti's-selâm*, 166.

5.2.5. Ahmed Ağa'nın İkrâm Pişmanlığı ve Amasya'ya Veda

Pazar sabahı saat onda mutlu, mesrur bir şekilde gittiklerini söyler. Orada, yaşı on dokuza ermiş kelim alanında *Şerh Adudiyye*⁷² okuyan, bir insanda toplanması nadir olan güzel ahlak sahibi genci görür ve Allah'ın onun ömrünü bereketli kılmasını diler. Ahmed Ağa b. Hasan onları uğurlar. Güzel ameline teşekkür etmek için ayrılık vakti ona ulaşırlar. Ancak (Ahmed Ağa'nın) yüzünde kızgın bir ifade gördüğünü, çok üstelemediğini yazar. (Ahmed Ağa'nın yüzündeki bu ifadeyi şöyle tasvir eder) Sanki doğum sancısı gelmiş hamile kadın bu durumunu bildirmiş de (Ahmed Ağa'nın) alnında gerginlik belirtisi oluşmuş gibi tasvir eder. Sonra oğlu Abdulbâkî, Ahmed Ağa'nın ikram ettiklerinin bedelini istediğini söyler. Âlûsî de oğluna, bir yerine iki vermesini söyler ve bunun gibi bir durumun İmam Şafî'nin de başına geldiğini belirtir.⁷³

5.2.6. Ahmed Efendî'nin Amasya ve Âlimleri Hakkında Söyledikleri

Oğlu Ahmed Efendî'ye (muhtemelen es-Seyyid Ahmed Efendî'yi kast ediyor) Amasya'yı nasıl gördüğünü sorduğunu, onun da: Müreffeh, yaz kış meyvesi bulunan, suyu tatlı, ancak havasının nemli olduğunu belirtir. Otuzdan fazla medresesi,⁷⁴ elli civarında mescit ve camisi bulunmaktadır.⁷⁵ Hepsinde âlimler vardır, o âlimlerden biri de ders ve ifta görevi olan Müftü Caniklizâde Hafız Mehmed Efendî'dir. Samsun yakınında Canik köyüne⁷⁶ nispet edilir. Amasya âlimlerinden el-Hac

⁷² Eser Adudüddin İcî'nin *el-Ahlâku'l-Adudiyye* adlı kitabıdır. Bk. Hüsameddin Erdem, "el-Ahlâku'l-Adudiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/14.

⁷³ Âlûsî, *Neşvetü'l-müdâm fi'l-'avdi ilâ Medîneti's-selâm*, 166.

⁷⁴ Amasya medreseleri için bk. Gözde Birsal Varol, *XIX. ve XX. Yüzyıla İntikal Eden Amasya Medreseleri*, (Amasya: Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 66-135; Mehmed Korkud Aydın, "Amasya Medreselerinin Türk İslam Düşüncesinin Gelişmesi Bakımından Önemi", *I. Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi*, 621-634.

⁷⁵ Amasya'nın genel olarak yapıları ile ilgili bk. Gediz Urak, *Amasya'nın Türk Devri Şehir Dokusu ve Yapılarının Analiz ve Değerlendirilmesi*, (Ankara: Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994).

⁷⁶ Daha önce belde olan Canik, 2009 yılından beri Samsun'un bir ilçesidir.

Halîm Efendi Beyâsîzâde de hem müderrislerden hem de Meclis-i Şura üyelerindedir. Beyasî'nin Adana yakınında denize yakın bir yer olan Beyas'a⁷⁷ nispet edildiğini, oradan zekilerin çıktığını yazar. Gece geldiğini duyduğunu ve oğlunu 'hoş geldin' demeğe gönderdiğini ifade eder.⁷⁸

Mustafa Efendi b. Hasanzâde de Amasya âlimlerindedir. O Kemerbaşı Mustafa Efendizâde olarak meşhurdur. "Allah ilim ve ameli onun azığı eylesin", der. Kemerbaşı "müderrislerin başı" demek olduğunu duymuştur. Kendisini birçok defa ziyaret eder. Âlûsî'den ders almak için yolculuğa ne kadar azmettiğini belirten müderrise, isteği üzerine icazet verilir. Onunla konuşmasında, faziletinden emin olduğunu ve müderrisin Âlûsî'ye *Muhtasar Münteha Şerhi*⁷⁹ okuduğunu haber verdiğini, Amasya'da *Münteha*'ya ulaşan öğrenciye icazet vermenin hocaların usulünden olduğunu belirtir.⁸⁰

Âlimlerden biri de ilimleri ihya eden, unutulman manaları yayan, cehalet körlüğünden uzak, müderrislerin başı İsa Efendi eş-Şîrvânî'dir. İsmail Efendi'nin damadıdır. Âlûsî Amasya'ya ulaştığı gün (İsa Efendi'nin) Trabzon'da olduğunu duyar. Âlûsî'nin geleceğinden ümidini kesince (İsa Efendi'nin Trabzon'a) gittiğini haber verirler. Birçok kimseden İsa Efendi'nin ilimde dâhi, icma ile Amasya'nın en bilgili âlimi ve sadece onun Şafii mezhebinden olduğunu vurgular. Onun Amasya'da uzun süre kalması, değeri ve kadrinin yücelmesi için dua eder.⁸¹

5.2.7. Amasya Dağı Harşene

Amasya'yı, sanki yer ona kızmış gibi ve onu boğmak istemiş gibi, biri batı tarafından diğeri doğu tarafından iki kavisli yüksek kara dağın kuşattığını yazar. Bazı gezginlerin ibadet mahalli edindikleri dağın adının Harşene ve kurucusunun Hz. Harşene b. Rûm b. Sam b. Nuh (a.s.) olduğunu kaydeder.⁸² Seyfuddevle el-Hamdânî'nin oraya karşı

⁷⁷ Beyas'ın, daha önce Dört Yol'a bağlı bir bucak olan, 2012 yılında Hatay ilinin bir ilçesi olan Payas olması muhtemeldir.

⁷⁸ Âlûsî, *Neşvetü'l-müdâm fi'l-'avdi ilâ Medîneti's-selâm*, 167.

⁷⁹ İbn Hâcib'in (öl. 646/1249) fıkıh usulüne dair eseridir. Bk. Ferhat Koca, "el-Muhtasar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/67-70.

⁸⁰ Âlûsî, *Neşvetü'l-müdâm fi'l-'avdi ilâ Medîneti's-selâm*, 167.

⁸¹ Âlûsî, *Neşvetü'l-müdâm fi'l-'avdi ilâ Medîneti's-selâm*, 167.

⁸² Mütenebbî'nin yaşadığı dönem esas alındığında Amasya'nın çok erken bir dönemde Müslüman devletler tarafından Amasya kalesinin isminden alınan Harşene ismiyle

savaştığını ve şair Mütenebbî'nin (öl. 354/965)⁸³ de bu savaşı şu beyitlerle nazmettiğini ifade eder:⁸⁴

[من البسيط]

"حتى أقام على أرباضِ خَرَشَنَةَ تَشَقَّى بِهِ الرُّومُ وَالصُّلْبَانُ وَالْبَيْعُ
"لِلسِّيِّ مَا نَكَّحُوا وَالْقَتْلَ مَا وُلِدُوا وَالنَّهَبَ مَا جَمَعُوا وَالنَّارَ مَا زَرَعُوا"

(Seyfuddevle askeriyle savaştığında) Harşene'nin etrafına yerleşince (bu durumdan) Romalılar, Haçlılar ve kiliseler şikâyetçi oldu.

Evlendirdikleri tutsak, doğurdukları katil, topladıkları yağma ve ettikleri ateş yüzünden.⁸⁵

5.2.8. Amasya'nın Konumu ve Ezine Pazar Hanı

Amasya'nın altıncı ülke ikliminde, kuzey bölgesinde olup boylamı yezel (=47) ve enlemi meh (=45)⁸⁶ olarak yazılı olduğunu ve Allah'ın daha

tanındığı düşünülebilir. Yakût el-Hamevî de Harşene'nin Malatya yakınında bir Rum şehri olarak bilindiğini yazar. Âlûsî'nin Amasya şehrinin kurucusu ile ilgili verdiği bilgiler hususunda kaynak olarak Hamevî'den istifade ettiği görülmektedir. Zira aynı bilgiler Hamevî'de yer almaktadır. Bk. Ebû Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân* (Beirut: Dâr Sâdır, 1957), 2/359.

⁸³ Tam adı Ebû't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn b. el-Hasen b. Abdissamed el-Cu'fi el-Kindî el-Mütenebbî'dir. Bk. İsmail Durmuş, "Mütenebbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/195-200.

⁸⁴ Klasik Arap şiirinde *Harşene* olarak bilinen Amasya'ya Mütenebbî dışında Ebû Firâs (öl. 357/968) da bir beytinde yer verir. Ebû Firâs, Seyfuddevle ile çıktığı Rum diyarı seferlerinden birinde esir düşer. Esaretinin başında, Konstantiniyye'ye nakledilmeden önce Amasya'da nazmettiği şu beytinde Harşene geçmektedir:

"إن زرتُ خَرَشَنَةَ أسيرا فَلَكُمْ حَلَلْتُ/أَخَطْتُ بِهَا مُعِيرًا"

Tutsak olarak Harşene'yi ziyaret ettiysem de, orayı nice kez saldırarak kuşattım.

Beyit için bk. Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 2/359; Mustafa Kılıçlı, "Ebû Firâs el-Hamdânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/125.

⁸⁵ Bk. Abdurrahman Berkûkî, *Şerhu Dîvân Mütenebbî*, Kahire: Muessesetu Hindâvî li't-Ta'lîm ve's-Sekâfe, 2014, 724, 735-736; Hamdâni hükümdarı Seyfuddevle'nin Rumlarla Harşene etrafında savaşı ile ilgili bk. Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiu'd-düvel: Hamdâniler Musul ve Halep Emirlikler (905-1004)*, çev. Ömer Tellioglu, (İstanbul: Kitabevi, 2017), 57-58.

⁸⁶ *Yezel*'in eski hesaplara 47 ve *meh*'in de 45 anlamında kullanıldığı bilgisi Dr. Said Sabbâğ'a aittir. Evliya Çelebi de Amasya'nın altıncı iklim yerine beşinci iklimde bulunduğunu

iyi bildiğini ifade eder. Sonra yolda gündüz saat beşte vardıkları Ezine Pazar Hanı'nda⁸⁷ konaklamak ister. Ezine Pazar'ın Bağdat fatihi Murad Han'a nispet edildiğini söyler.⁸⁸ Bazı yolları yürüyerek geçtiklerini, şayet öyle yapmasa zorluktan ve sıkıntıdan helak olacağını hissettiğini belirtir. Orada ayakkabısı yol arkadaşı Molla Musa el-Kürdî tarafından kaybedilir. İndiklerinde handa kimseyi bulamazlar, yakınındaki kulübeden bir kişi konaklamaları için kulübesini onlara açar, ancak çok fazla pire olduğundan orada kalamazlar.⁸⁹

Âlûsî'nin Amasya ile ilgili anlatımında, âlim olması hasebiyle âlimlerle daha çok vakit geçirip, aynı şekilde şehrin güzelliklerinden de istifade ettiği öne çıkmış, bazı hususlarda da eleştirel bir yaklaşımı olduğu görülmüştür.

Sonuç

Bu çalışmada bir müfessirin gözüyle 170 sene önceki Amasya sunulmuştur. Âlûsî'nin kullandığı söz sanatlarıyla daha zevkli hale gelen metinde Amasya şehrinin anlatımının diğer şehirlerden daha uzun olduğu görülmektedir. Bu da bu çalışmanın yapılabilmesine olanak sunmuştur. Eser her seyahatnâmede olduğu gibi pek çok alanla ilgili bilgi içermektedir. Geçtiği her yerin bir portresini çizen müellif, okuyucusuna o günün şartlarında yolculuğun zorluğunu, uğranan yerlerin durumunu, insanların, maddi refahını, içinde buldukları şartları, dini durumunu, din adamlarını, tarihi ve kültürel değeri olan yapıları ile ilgili birçok bilgi vermiştir.

Bunun yanı sıra Amasya'nın kalesi, köprüleri, medreseleri, camileri, konakları, hanları, hamamları, değirmenleri gibi muhkem yapıları, doğal yapılarından dağları, bahçeleri, ağaçları, suyu, meyveleri o günün

yazar. bk. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa – Bolu – Trabzon – Erzurum – Azerbaycan – Kafkasya – Kırım - Girit*, 220.

⁸⁷ Ezine Pazar Hanı günümüzde Amasya Tokat yolu üzerinde Amasya iline bağlı Ezine Pazar köyünde yer almaktadır. Han bir Selçuklu dönemi eseri olup 13. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilmiştir.

⁸⁸ Âlûsî, *Neşvetü'l-mudâm fi'l-'avdi ilâ Medîneti's-selâm*, 168. Ancak bu bilgi doğru olmasa gerek, zira daha önce belirttiğimiz gibi han bir Selçuklu eseridir. Muhtemelen Sultan IV. Murad Bağdat seferi dönüşü buraya uğramıştır.

⁸⁹ Âlûsî, *Neşvetü'l-mudâm fi'l-'avdi ilâ Medîneti's-selâm*, 169.

şartlarında bol ve müreffeh bir şehir olduğunu ve evlerin nehre nazır oluşundan orada yaşayanların zevk sahibi olduğunu yansıtmaktadır.

Burada bahsetmediği şehrin aile yaşamı belki bir eksiklidir. Ancak o günkü şartlarda daha çok ulema ve devlet ricaliyle vakit geçirmesi, belki ona halkla içi içe vakit geçirmesine fırsat vermemiştir. Belki Amasya'dan geçtiği mevsim hasat zamanı olduğundan halkın çoğu tarlalarda, bağ ve bahçelerinde mahsulü kaldırmakla meşguldür. Zira Ezine Pazar'da sadece bir yaşlı ile bir çocuk görebildiğini, diğer insanların hasada çıktığını yazar. Bu nedenle de aile yaşamı ile ilgili gözlem yapamamıştır. Bununla birlikte evlerin kafes gibi olduğunu ve aç olduklarını yazması, dikkat çekicidir. Zira müreffeh bir şehirdir ve aynı şekilde hasat için evlerinden çıkmışlardır.

Amasya şehrinde yaşayan âlimler ve devlet ricali ile ilgili verilen biyografik bilgilerden bazılarını yeterli görmemesi ön plana çıkmaktadır. Amasya'da bazı insanlarla yaşadığı olumsuzlukların etkisiyle dönüş yolunda konaklayacak yer aramada daha temkinli davrandığı belirgindir. Âlimlerin bir kısmını övse de bir kısmını yermektedir. İcazet almak için İbn Hâcib'in *Muhtasar Münteha Şerhi*'nin okutulduğunu ifade etmesi, dönemin eğitim materyali hakkında bilgi vermektedir. Bu bağlamda bahsettiği diğer bir eser, bir gencin elinde okurken gördüğü Adudüddin İcî'nin *el-Ahlâku'l-Adudiyye* kitabıdır.

Âlûsî'nin nesir üslubuyla kaleme aldığı seyahatnâmelerinde yer yer bazı şiirlerden beyitler yazması, bunlar arasında Amasya'nın Harşene dağından bahsettiğinde klasik Arap edebiyatının önemli şairlerinden Mütenebbî'nin şiirinde Harşene ile ilgili bir beyti seçmesi hem müktesebatını hem de şehre verdiği önemi gözler önüne sermektedir.

Dönüş yolunda Amasya şehrine hem girişte hem çıkışta pire ve tahtakurularına maruz kalması şikâyet ettiği konulardan biridir. Ahşap evlerin o günkü şartlarda genelde tahtakurularını barındırdığı bilinmektedir.

Kaynakça

el-Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd. *Kitâbu Ğarâibi'l-iğtirâb ve nüzheti'l-elbâb fi'z-zehâbi ve'l-ikâmeti ve'l-iyâb*, Bağdâd: Matbaatu's-Şâbender, 1327/1909.

- el-Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd. *Neşvetü's-şemûl fî's-seferi ilâ Islâmbûl*. thk. Heysem Serhân, Ürdün: Dâru'l-Fâris, 2019.
- el-Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd. *Neşvetü'l-müdâm fî'l-'avdi ilâ Medîneti's-selâm*, thk. Heysem Serhân, Ürdün: Dâru'l-Fâris, 2019.
- Aydın, Cemal Abdullah. "Bağdat Müftüsü Mahmud Âlûsî'ye (d. 1802-ö. 1854) Ait Bir Neseb Manzumesi". *Şarkiyat Mecmuası* 16, (Kasım 2011) 1-16.
- Aydın, Mehmed Korkud. "Amasya Medreselerinin Türk İslam Düşüncesinin Gelişmesi Bakımından Önemi". *I. Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi*, ed. Mehmet Akıncı-Gökçe Nur Şafak, Aksaray: 8-10 Ekim 2015, 615-635.
- Aykut, A. Sait. "İbn Battûta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/361-368. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- el-Basîr, Muhammed Mehdî. *Nahdatu'l-İrâki'l-edebiyeye fî'l-karni't-tâsî' aşer*. Bağdad: Matbaatu'l-Meârif, 1. Baskı, 1365/1946.
- Berkûkî, Abdurrahman. *Şerhu Divâni Mütenebbî*. Kahire: Muessesetu Hindâvî li't-Ta'lim ve's-Sekâfe, 2014.
- Bulut, Ali. *Belâgat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2. Baskı, 2021.
- Çiftçi, Mehmet Faruk. "Akifzâde'nin Gözünden 18. Yüzyıl Amasya'sında Arap Diline Dair Faaliyetler". *AİBU İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 7/14 (2019), 386-409.
- <https://doi.org/10.33931/abuifd.586187>
- Durmuş, İsmail. "Mütenebbî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/195-200. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Erdem, Hüsameddin. "el-Ahlâku'l-Adudiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. , 2/14. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Eroğlu, Muhammed. "Âlûsî, Şehabeddin Mahmûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/550-551. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa – Bolu – Trabzon – Erzurum – Azerbaycan – Kafkasya – Kırım - Girit*, haz. Yücel Dağlı – Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, 2008, 2. Cilt - 1. Kitap.

- Gemi, Ahmet. "Arap Edebiyatında Seyahatnâme/Rihle Türü Bağlamında Meşhur Arap Seyyahların Gözüyle Mardin". *Doğu Araştırmaları Dergisi* 16/2 (2016), 39-55.
- al-Hamadani, Mustafa Adnan. *Bağdat'ta Rihle Edebiyatı (el-Âlûsî Örneği)*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût. *Mu'cemu'l-buldân*. Beyrut: Dâru's-Sâdır, 1957.
- İbn Battûta, Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm et-Tancî. *Tuhfetü'n-nüzzâr fi ğarâibi'l-emsâr ve 'acâibi'l-esfâr*. thk. Dervîş el-Cuveydî. Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 1433/2012.
- İbn Matrûh. *Dîvân İbn Matrûh*. thk. Huseyn Nassâr. Kahire: Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1425/2004.
- el-Kâsimî Cemaliddîn - el-Âlûsî, Mahmûd Şukrî. *er-Resâilu'l-mutebâdile beyne Cemâliddîn el-Kâsimî ve Mahmûd Şukrî el-Âlûsî*. thk. Muhammed b. Nâsır el-Acmî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1422/2001.
- Kemikli, Bilal. "Bağdatlı Türk Şairleri ve Şahabeddin el-Alûsî". *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi İkinci Orta Doğu Semineri*, Elazığ: 27-29 Mayıs 2004, 385-392.
- Kılıçlı, Mustafa. "Ebû Firâs el-Hamdânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/125-126. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Koca, Ferhat. "el-Muhtasar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/67-70. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- el-Kuşeyrî, es-Simme b. Abdillâh. *Hayâtuhu ve Şi'ruhu*. thk: Hâlid Abdurraûf el-Ceber. Ammân: Dâru'l-Menâhil li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2003.
- el-Makkarî et-Tilmisânî, Ahmed b. Muhammed. *Nefhu't-tîb min ğusni'l-endelusi'r-ratîb*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâr Sâdır, 1388/1968
- el-Muhibbî, Muhammed Emin. *Hulâsatu'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşer*. Kahire: 1287.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah. *Camiu'd-düvel: Hamdâniler Musul ve Halep Emirlikler (905-1004)*. çev. Ömer Tellioglu, İstanbul: Kitabevi, 2017.

Özdaş, Haşim. "Ālūsī'nin Seyahatinde Diyarbakır", *Kadim Hikmet Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (Kasım 2019), 25-41.

<http://doi.org/10.5281/zenodo.3534951>

Sapan, Süheyl. "İraklı Alim Mahmut el-Alusi'nin Hatıralarında İstanbul". *İBB Osmanlı İstanbulu IV. Uluslararası İstanbul Sempozyumu, Bildiriler*, ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2016, 47-62.

Seyidoğlu, Bilge. "Ferhat ile Şirin". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 19 (Erzurum 2002), 133-135.

Şaban, İbrahim. "Ebu's-Senâ' el-Ālūsī'nin İstanbul Seyahati ve İzlenimleri". *Şarkiyat Mecmuası* 19 (2011-2), 75-90.

Şahin, İlhan - Emecen, Feridun. "Amasya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/1-4. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Şurrâb, Muhammed Muhammed Hasan. *Şerhu's-şevâhidi's-ş-riyye fī ummâti'l-kutubi'n-nahviyye*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1427/2007.

Tezcan, Nuran. "Seyahatnâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/16-19. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Urak, Gediz. *Amasya'nın Türk Devri Şehir Dokusu ve Yapılarının Analiz ve Değerlendirilmesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994.

Varol, Gözde Birsal. *XIX. ve XX. Yüzyıla İntikal Eden Amasya Medreseleri*. Amasya: Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Yazıcı, Hüseyin. "XVII. Asır Arap Edebiyatının Kısa Bir Değerlendirilmesi ve Hızır b. Muhammed el-Amâsî". *Nüsha Dergisi* Yaz 2001, 55-70.

Yazıcı, Hüseyin. "Seyahatnâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/9-11. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.